

НАРАТИВНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ОСОБЛИВОСТЕЙ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

Чаусова Ю.А.

Чаусова Ю.А. Наративний підхід у дослідженні особливостей сімейних стосунків

Розглянуто основні положення наративного підходу в психології. Визначено роль елементів в особистісному життєконструюванні. Виявлені центральні елементи змісту сімейний наративу як мовної спадщини сім'ї та близьких до нього понять. Проаналізовано значення сімейного наративу у діагностиці та корекції сімейних стосунків.

Ключові слова: наратив, життєконструювання, сімейні стосунки, сімейний наратив.

Чаусова Ю.А. Нарративный подход в исследовании особенностей семейных отношений

Рассмотрены основные положения наративного подхода в психологии. Определена роль нарратива в личностном жизнеконструировании. Выявлены центральные элементы содержания семейного нарратива как языкового наследия семьи и близких к нему понятий. Проанализировано значение семейного нарратива в диагностике и коррекции семейных отношений.

Ключевые слова: нарратив, жизнеконструирование, семейные отношения, семейный нарратив.

Chausova Yu. Narrative approach in the study features family relations

The main provisions of the narrative approach in psychology are considered. The role of narrative in personality life-designing is determined. The central elements of the family narrative content as the linguistic heritage of the family and related to it concepts are identified. The importance of the family narrative in the diagnosis and correction of family relationships is analyzed.

Key words: narrative, life-designing, family relationships, family narrative.

Актуальність. Гармонійні сімейні стосунки – важлива ознака подружнього благополуччя. Саме в них члени сім'ї розкривають внутрішні особливості, розвивають комунікативні навички, будують спільне життя. Оскільки сім'я, відповідно до соціально-конструктивістських поглядів, це динамічна система, її необхідно розглядати також в процесуальному аспекті. У постнекласичній парадигмі міжособистісні стосунки неможливо вивчати об'єктивними методами, тому саме суб'єкти взаємодії беруть участь в її вивченні. Одним з таких суб'єктивних, якісних методів, за допомогою якого можна дослідити особливості стосунків між людьми, виступає метод наративу.

Метою статті є аналіз особливостей сімейних стосунків в рамках нарративного підходу.

Наративний поворот відбувся у 80-ті роки ХХ ст., привернувши увагу до сюжетної, оповідальної природи знання. У психології одним з ініціаторів нарративного підходу став Дж. Брунер, який стверджував, що у людини немає іншого способу опису прожитого часу, крім нарративу [3]. А значить, поза текстуальною формою життя не існує, оскільки про нього не розповідають, його не описують. Тільки в тексті навколишній світ «оживає», набуває певного змісту. Як висловився М. Епштейн, «якщо немає розповіді, то немає і самої історії», адже у деяких людей навіть незначні випадки перетворюються у захопливі історії, і в той же час, є і такі, які були причетні до справжніх хвилюючих подій, але їхні оповідання зводяться до однієї-двох коротких фраз [14, с. 47]. Подієва та смислова наповненість оповідання, динаміка сюжету, наявність інтриги в основному залежать від світосприйняття особистості, особливостей її характеру, спілкування з оточуючими. Якщо людина дійсно здатна уявити та головне – повірити в справжню подію, і відповідно описати в своїй розповіді, її життя складатиметься з яскравих та видатних моментів, навіть якщо вони такими не були. Тобто за допомогою нарративу особистість має здатність розширювати і збагачувати власне життя, вкладати в нього певний сенс, надавати динаміки.

Сучасне уявлення про наратив в гуманітарних науках містить два його розуміння: наратив в широкому сенсі – це сюжетно та хронологічно організоване усне або письмове оповідання, у вузькому сенсі – певний спосіб організації особистісного досвіду. Н.В. Чепелева описує поняття нарративу як «замкнену оповідальну структуру, яка надає життєвим подіям послідовність та завершеність, організує їх в хронологічному, або іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку» [5, с. 271]. При цьому виділяється центральна тема або декілька тем, які є головними у наративі і на яких робить акцент автор. Окрім розповідача, або наратора, існує слухач, який не просто сприймає сюжет нарративу, а і виступає його активним співавтором, тобто процес створення нарративу є діалогічним [12, с. 18].

Наративний підхід позиціонує людину як активну істоту, головною герою в її життєвому світі, який створюється з інтерпретацій та сенсів. У співавторстві з іншими особистість змінює історію про своє життя та стосунки, бере відповідальність за них [4]. Наратор створює власне оповідання за допомогою міжособистісної взаємодії з іншими, тобто читачами або слухачами, які роблять свій внесок в сюжет розповіді. Так автор набуває здатності об'єктивно оцінювати свій твір, рефлек-

сивно аналізувати, бачити множинні перспективи його перетворення. Таким чином, життєві історії не обумовлені лише участю автора, а конструюються у співавторстві за допомогою соціальних взаємовідносин.

При цьому, створюючи власне оповідання, людина водночас виступає співавтором для інших історій. Як відмічає Сарбін, для особистісного розвитку люди перебудовують розповіді про своє життя, використовуючи сформовані в процесі засвоєння культури навички розповідати іншим про власні життєві події. Під час цього також сприймаються історії інших, і на їхній основі особистість вибудовує уявлення про себе, вчиться розуміти оточуючих та ефективно взаємодіяти з ними [9]. Тобто за допомогою участі у створенні інших оповідань людина здатна ретельніше вибудовувати власну історію, розуміти себе та соціальне середовище, ефективніше спілкуватися з ним.

Метод наративу належить до проєктивних методів, оскільки дає змогу досліджувати особистісні особливості за допомогою перенесення та трансформації внутрішнього змісту в текст. В наративі, зауважує А. Шюц, відображена постійно змінна і постійно відновлювана реальність, а єдина реальність, під кутом зору наративного підходу, – це створюваний особистістю суб'єктивний світ. Аналіз повинен здійснюватися в контексті всієї біографічно визначеної ситуації суб'єкта, усього часового потоку усвідомлення ним, з одного боку, свого минулого досвіду, а з іншого – у зв'язку з майбутнім [13]. Тобто наратив здатний поєднувати три часові простори – минуле, теперішнє та майбутнє – у єдину історію. При цьому, ці виміри можуть перетинатися один з одним, набувати різного змісту, трансформуватися залежно від життєвих поглядів людини, її уявлень про минуле та теперішнє, планів на майбутнє. Індивідуальна розповідь охоплює весь простір життя особистості, адже людське минуле, теперішнє та майбутнє усвідомлюються і певним чином тлумачаться тільки в межах певного оповідання про себе, своє життя, свої плани. «У нас немає іншого способу описання свого грядущого, свого прийдешнього, ніж продовження історії, розпочатої сьогодні чи вчора», – зауважує Т.М. Титаренко [10, с. 4-5].

Але важливо дослідити не тільки сконструйовану людьми реальність, а й те, яким чином вони оформлюють при цьому свої сподівання, прагнення, надії, як долають напругу, суперечності, конфлікти і труднощі [2, с. 37]. В сюжеті наративу можна відмітити напрямок мислення особистості, стиль поведінки, навички спілкування, життєві погляди. Особливо те, як людина долає складні ситуації в житті, як може впоратися з важкими обставинами у власній історії свідчить про її здатність боротися з ними в повсякденному житті.

Сучасні нарративні дослідження охоплюють широке коло питань. Психологи розглядають нарратив як засіб надання психологічної допомоги (Епстон Е., Жорняк Є.С., Каліна Н.Ф., Комбс Дж., Мергенталер Е., Сапогова Є.Є., Уайт М., Фрідман Дж), адже в процесі психологічної діагностики та корекції людина здатна переосмислювати життєві погляди, бачити їх зі сторони. До того ж, особистісні історії можуть сприяти усвідомленню особистого досвіду (Назарук О.М., Смульсон М.Л., Чепелева Н.В., Шиловська О.М.) та організації майбутнього людини (Копотун М.М., Титаренко Т.М.), оскільки дана текстова форма є сюжетно впорядкованою, складеною з основних тематичних або часових фрагментів, і завдяки цьому особистість, аналізуючи власний досвід та проєктуючи майбутнє, здатна ефективно будувати теперішнє. Наратив використовується і при вивченні жіночих проблем (Сосіс Л.В.), сприяє їхньому вирішенню. Особистісна ідентичність в нарративних дослідженнях аналізується з позиції оповідання власної історії, перетворюється на так звану «нарративну ідентичність» (Макадамс Д.П., Херманс Г., Рождественська Є.Ю., Черемних К.О., Чернієнок В.А.). Також дослідники розглядають різні схеми аналізу та інтерпретації нарративів, розбиваючи їх на певні тематичні блоки (Пузанова Ж.В., Розенталь Г., Троцук І.В., Фішер-Розенталь В., Шютце Ф.).

Зокрема, одним з основних елементів в нарративному аналізі є лейтмотив, або «базова нарративна тема» [11, с.22]. Це основна сюжетна лінія оповідання, на якій робить акцент автор. Лейтмотивів в нарративі може бути декілька – вони можуть міститись в описі певних людей або подій, життєвих періодів, місць перебування тощо.

Таким чином, нарратив є текстуальною формою, яка дає змогу особистості організувати життєві події за упорядкованим сюжетом, виділяючи центральну тему (лейтмотив), значущих людей, певні часові періоди. При цьому, завдяки нарративу людина не тільки систематизує минуле та осмислює теперішнє, а і конструює майбутнє. На сьогоднішній день проведено чимало нарративних досліджень, але в сімейній психології дане поняття залишається недостатньо вивченим.

Отже, в рамках психології сім'ї існує багато напрямків досліджень, близьких до нарративного підходу. Зокрема, психологи вивчають досвід попередніх поколінь в формі сімейного міфу або історії, який відіграє значну роль в побудові стосунків між членами сім'ї.

Серед досліджень в сфері сімейних історій та міфів можна виділити вивчення особливостей сімейної історії та її вплив на теперішнє життя (Де Гольжак В., Шутценбергер А.А.), дослідження виникнення, формування та характеристик сімейних міфів (Варга А.Я., Палаццоллі С.М.,

Босколо Л., Чеккін Дж., Пратта Дж.), розгляд технік сімейної реконструкції (Бєбчук М.А., Діанова О.В., Чакаберія Л.), аналіз драматерапії сімейних стосунків та арт-терапії сім'ї (Андерсен-Уоррен М., Вознесенська О.Л., Грейнджер Р., Копитін О.І.), вивчення сімейних зв'язків між поколіннями в системних розстановках та психодрамі (Горностай П.П., Маделунг Е., Морено Я., Франке У., Хелінгер Б.). Тобто на сьогоднішній день сімейна історія широко вивчається, в основному в аспекті сімейної творчості, міжпоколінних зв'язків, процесу реконструкції, адже невирішені проблеми, образи, наслідування певних традицій та звичаїв, наявність стійких уявлень щодо світогляду, поведінки, сформовані протягом багатьох десятиріч стереотипи та переконання здійснюють вагомий вплив на формування і розвиток сімейних відносин, негласних норм та вимог, загальної атмосфери в сім'ї.

Поняття сімейного наративу тісно пов'язане з історіями та міфами сім'ї, але має власні особливості. Сучасні дослідники зазвичай розглядають сімейний наратив як сімейну історію, яка передається з покоління в покоління, об'єднуючи сім'ю як ціле, споріднюючи людей. Але при цьому зауважують, що така історія в процесі розповіді та трансформації стає важливим засобом у створенні життя членів сім'ї [16, с. 1], і таким чином, сімейний наратив є засобом як особистісного, так і життєконструювання.

В класичному розумінні сімейний наратив містить певні елементи багатопокілісного досвіду. Він може включати в себе повчальні оповідання, ритуальні послання, прямі вказівки на належне і засуджуване в поведінці, а також частки великої наративної сімейної культури (казки, приказки тощо) [7, с. 177-178]. Тому ще з малих років дитина за допомогою сімейних казок та притч пізнає культуру власної сім'ї, знайомиться з її традиціями, переймає життєві погляди та моделі поведінки.

Через сімейні тексти члени сім'ї згуртовуються, усвідомлюють себе як єдине ціле, формують почуття «ми». Завдяки ним люди відчують спорідненість один з одним. Як зазначають дослідники, сімейні історії виконують три важливі функції: переконують членів сім'ї, що вони особливі; вчать їх методам опанування проблем та успіхів; допомагають людині пізнати свою власну ідентичність [17]. Тобто в сімейному наративі передається набута протягом багатьох поколінь інформація, яка допомагає особистості будувати життя як в сім'ї, так і за її межами.

Оскільки родовідна розповідь частіше за все ведеться одним оповідачем, і при цьому містить колективну пам'ять родинної групи як суб'єкту, його можна назвати автобіографією, тому сімейний життєпис має відкритий фінал [6]. Таким чином, сюжет сімейного наративу завжди залишається недописаним, він може змінюватися в залежності від пев-

них обставин, корегуватися членами сім'ї у зв'язку зі змінами в світосприйманні, міжособистісних стосунках тощо.

Як і індивідуальна історія, сімейний нарратив розглядається в динамічному аспекті. Його процесуальність пов'язана з тим, що коли оповідання передається з покоління в покоління, воно з кожним етапом збагачується сімейним досвідом проживання життя [15, с. 146-147]. Кожен член сім'ї вносить свої елементи до спільного тексту, перетворює його відповідно до власних поглядів, тому сімейна історія поступово трансформується, набуває нового змісту

Отже, сімейний нарратив є своєрідною мовною спадщиною сім'ї, оскільки в ньому міститься набутий протягом багатьох поколінь досвід. При цьому, він об'єднує сім'ю не тільки в теперішньому, а і виступає засобом зв'язку з майбутніми поколіннями [16, с. 11]. Однак це не означає, що сімейні історії кожен раз розповідаються та тлумачаться однаково, адже різні покоління сім'ї можуть по-різному інтерпретувати їх для своїх дітей. Такий особистісний компонент також насичує історії динамікою, надає їм характеру «легенд про себе» [8].

Проте, на відміну від традиційних поглядів на сімейний нарратив, в нашому дослідженні ми розглядатимемо його як спільно створювану історію подружжя, починаючи від моменту знайомства і продовжуючи планами на майбутнє. Таке оповідання створюється разом всіма членами подружжя в процесі діалогу, втілює їхні шлюбно-сімейні домагання та очікування партнерів, і таким чином, може виступати засобом конструювання подружніх стосунків.

Сімейний нарратив як метод активно застосовується в психотерапії сім'ї. За допомогою сімейної історії подружжя вчиться краще розуміти один одного, бути уважнішими до потреб, інтересів, бажань партнера, бачити його внутрішній світ. Зазвичай те, як сім'я конструює життєву реальність, потребує певної підтримки за сімейними межами, тому нарративні психотерапевти прагнуть не тільки реконструювати вплив культурних дискурсів, а і сприяти осмисленню парою їх власних цінностей та принципів, які вони хотіли б втілювати в стосунки [15]. Переінтерпретація світогляду відбувається в процесі створення сімейних історій, які, проєктуючи почуття та переживання в текст, допомагають подружжю аналізувати відносини між собою. І таким чином, сімейне оповідання сприяє гармонійнішому розвитку стосунків, їх покращенню та оптимізації. До того ж, сімейний нарратив допомагає провести не тільки корекцію, а і діагностику стосунків. В сюжеті оповідань чітко виділяються проблемні теми, ситуації з труднощами, на які варто звернути увагу як психотерапевту, так і сімейній парі.

Висновки. Таким чином, наративний підхід розглядає особистість не тільки як автора власної життєвої історії з певним сюжетом, а і як співавтора для інших оповідань. В рамках психології сім'ї аналізується поняття сімейного наративу. Він містить досвід багатьох поколінь, який збагачується і трансформується в процесі передачі від одного роду до іншого, а отже, характеризується процесуальністю та динамічністю. До того ж, сімейний наратив виступає методом діагностики та корекції стосунків в сім'ї, а також засобом конструювання життя – як індивідуального, особистісного, так і спільного, сімейного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс-Универс, 1994. – 616 с.
2. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопросы философии. – 2000. – №3. – С. 29-42
3. Брунер Дж. Жизнь как нарратив // Постнеклассическая психология. – 2005. – №1. – с. 9-30
4. Знаков В.В. От психологии субъекта к психологии человеческого бытия // Теория и методология психологии: Постнеклассические перспективы. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 330-351
5. Проблеми психологічної герменевтики: Монографія // За ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.
6. Разумова И.А. Время в семейном историческом нарративе // По-таенное знание современной русской семьи. Быт. Фольклор. История. – М.: Индрик, 2001. – С. 241-245
7. Сапогова Е.Е. Микросоциум семьи и семейный нарратив как психологическая основа культурного социогенеза // Индивидуальные и стилевые особенности личности Отв. Ред. Т.Ю. Синченко, В.Г. Ромек. – Ростов-на-Дону ЮРГИ, 2002. – С. 177-190.
8. Сапогова Е.Е. Семейный нарратив как прецедентный текст для ребенка // Социокультурная герменевтика: проблемы и перспективы: Материалы Международной научно-практической конференции «Социокультурная герменевтика: теоретико-методологическое обоснование в контексте развития толерантности». – Кемерово: Графика, 2002. – С. 97-101.
9. Сарбин Т.Р. Нарратив как базовая метафора для психологии // Постнеклассическая психология. – 2004. – №1. – С. 6-28.

10. Титаренко Т.М. Життєві завдання як практики самоконституювання особистості // Соціальна психологія. – 2008. – №6. – С. 3-11.
11. Чепелева Н.В. Идентичность личности в контексте психологической герменевтики // Наук. студ. із соц. та політ психол.: зб. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; редкол. С.Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 13 (16). – 160 с. – С. 13-24.
12. Чепелева Н.В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2010. – Том 2, вип. 6. – С. 15-24.
13. Шюц А. Избранное: мир, святящийся смыслом. – М: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.
14. Эпштейн М. Жизнь как нарратив и тезаурус // «Московский психотерапевтический журнал», 2007, №4. – С. 47-56.
15. Combs G., Freedman J. Narrative therapy with couples... and a whole lot more! A collection of papers, essays and exercises. // Dulwich centre publication. – Adelaide, South Australia, 2002.
16. Leanne O. Wolff. Family narrative: how our stories shape us // Speech Communication Association, Miami Beach, 1993. – 20 p.
17. Stone E. Black Sheep & Kissing cousins: how our family stories shape us // Transaction Publications, 2004. – 274 p.